

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 238-249

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 238-249

УДК: 327(477):32.019.51:327.8

© Микола Кужельний¹

Зовнішня інформаційна політика як інструмент захисту національної безпеки: український досвід

У статті розглядається процес розвитку зовнішньої інформаційної політики України із точки зору завдань захисту національної безпеки країни. Надається його наукова періодизація: 1-й етап (1990-1992 рр.) – інформаційний супровід державотворчих процесів; 2-й етап (1993-1994 рр.) – інформаційна боротьба навколо питання “денуклеаризації” України; 3-й етап (1995-1998 рр.) – “імітаційна” політика, інформаційне забезпечення курсу “багатовекторності”; 4-й етап (1999-2004 рр.) – кризове реагування; 5-й етап (2005-2008 рр.) – інформаційний супровід євроатлантичного курсу; 6-й етап (2009-2013 рр.) – інформаційний супровід спроби переходу до позаблокової політики; 7-й етап (2014-2016 рр.) – реагування на інформаційну агресію із боку РФ. Узагальнення досвіду здійснення зовнішньої інформаційної політики України дозволяє вказати на чинники системної слабкості зовнішньої інформаційної політики України, які існували. Зокрема, інституційну слабкість, обумовлену слабкістю МЗС як центру вироблення зовнішньополітичного курсу країни; відсутність заснованої на національних інтересах зовнішньополітичної стратегії; не сформованість базового рівня, який забезпечує провадження зовнішньої інформаційної політики, як інструменти впливу на зовнішнє оточення – зокрема, сприятливого зовнішньополітичного іміджу країни та каналів поширення інформаційного впливу.

Ключові слова

Зовнішня інформаційна політика, національна безпека, Україна.

Foreign information policy as an instrument of national security protection: Ukrainian experience

The research paper deals with the process of development of Ukraine's foreign information policy in terms of the objectives of protecting its national security. Its scientific periodization is provided: 1st stage (1990-1992) – information support of state-building processes; 2nd stage (1993-1994) – information struggle over the question of “denuclearization” of Ukraine; 3rd stage (1995-1998) – “simulation” policy, information support of the “multivector” policy; 4th stage (1999-2004) - crisis response; 5th stage (2005-2008) – information support of Euro-Atlantic policy, 6th stage (2009-2013) – information support of attempts to transition to a non-aligned policy; 7th stage (2014-2016) – responding to information aggression by the Russian Federation. Generalization of experience of the Ukraine's foreign information policy allows pointing to the factors of systemic weakness of the Ukraine's foreign information policy that existed before. In particular, institutional weakness which is due to the weakness of the Ministry of Foreign Affairs as a center of the formation of the country's foreign policy; lack of the foreign policy strategy based on national interests; lack of the established baseline that provides a procedure of the foreign information policy; as instruments of influence on the external environment - including favourable country's foreign policy image and distribution channels of information influence.

Keywords

Foreign information policy, national security, Ukraine.

Постановка наукової проблеми. Зовнішня інформаційна політика є та завжди була, невід'ємною частиною зовнішньої політики держави. За спостереженнями дослідника міжнародних відносин та стратегії Е. Люттвака, створення зовнішньополітичного іміджу, розповсюджен-

¹ Аспірант, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Україна, Email: mykolakuzhelnyi@gmail.com

ня інформації, налагодження ефективних комунікативних відносин між країнами вже за часів античності були дієвим засобом «економії» зовнішньополітичних ресурсів, що дозволяло досягати державам амбітних цілей за найменших витрат². Інформаційна політика має усвідомлюватися як інтегральна частина зовнішньополітичної стратегії, можливості якої у досягненні поставленої мети були значними навіть на попередніх етапах історії людства.

В умовах сучасності значення інформаційної політики зростає, що є безперечним висновком, який поділяє світова академічна спільнота. Це обумовлюється низкою чинників, серед яких варто акцентувати, перед усім, на пов'язаних із фундаментальними змінами у сучасному суспільстві: інформатизація, розвиток постіндустріального інформаційного суспільства; демократизація, посилення дієвої участі суспільства у політичному процесі, зокрема, у творенні зовнішньополітичного курсу країн; децентралізація, участь недержавних (не пов'язаних безпосередньо із офіційною дипломатією) акторів у здійсненні зовнішньої політики країн та міжнародних організацій. За своєю суттю ці процеси є пов'язаними. Розвиток сучасної світової мережі комунікацій має наслідком також зрушення чіткого поділу між зовнішньою та внутрішньою інформаційними політиками.

Проте, ефективне провадження зовнішньої інформаційної політики передбачає низку передумов, серед яких можна назвати: професійність та узгодженість дій офіційної дипломатії та політичного керівництва країни; наявність каналів поширення інформації; концептуальну ефективність – зовнішня інформаційна політика має бути узгодженою із загальною зовнішньополітичною стратегією країни, щодо якої вона виступає одним із інструментів її здійснення, та має формуватися за допомогою сучасних методологічних засобів. Нові зовнішньополітичні умови, у яких перебуває Україна із 2014 р., та поставлені ними нові зовнішньополітичні завдання потребують осмислення курсу зовнішньої інформаційної політики і є передумовою його продуманої ревізії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми зовнішньої інформаційної політики ускладнюється тим, що її розгляд потребує залучення інформації із досить широкого кола питань, починаючи від окремих аспектів розвитку інформаційно-комунікаційної сфери суспільства, дипломатії і зовнішньої політики, ЗМІ і закінчуючи спеціалізованими галузями соціальної психології і теорії комунікацій. У вітчизняній літературі існує велика кількість досліджень, які охоплюють окремі, пов'язані із зовнішньою інформаційною політикою, тематичні розділи.

Зокрема, слід згадати Київську школу глобалістики і міжнародних комунікацій, та ґрунтовні праці із сучасних тенденцій розвитку міжнародної інформаційно-комунікаційної сфери у тематичних розрізах глобалізації (О.Г. Білорус³), теорії комунікацій (О.В. Зернецька⁴, Г.Г. Почепцов⁵, В.В. Різун⁶), міжнародних інформаційних відносин (Є.А. Макаренко⁷), інформаційного розвитку України (О.П. Дубас⁸), інформаційної безпеки та інформаційних війн (М.А. Ожеван⁹, Г.Г. Почепцов¹⁰), ЗМІ (вплив соціальних медіа на здійснення зовнішньої полі-

² Luttwak E. (2009), *The grand strategy of the Byzantine Empire*, E. Luttwak, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 498 p.

³ Білорус О.Г. (2003), *Економічна система глобалізму*, О.Г. Білорус, К., КНЕУ, 360 с.

⁴ Зернецька О.В. (1999), *Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини*, Київ, Освіта, 351 с.

⁵ Почепцов Г.Г. (1999), *Теорія комунікації*, Г.Г. Почепцов and К., у-т. і. Т. Шевченка, 2-е вид., доп., К., Видавничий центр "Київський ун-т", 307 с.

⁶ Різун В.В. (2008), *Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 "журналістика та інформація"*, В.В. Різун, К., Просвіта, 260 с.

⁷ Макаренко Є.А. (2002), *Міжнародні інформаційні відносини: Монографія*, Є.А. Макаренко (Ред.), Київ, Наша культура і наука, 452 с.

⁸ Дубас О.П. (2004), *Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дубас О. П.; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, К., 235 арк.*

⁹ *Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози (2006)*, Є.А. Макаренко, М.М. Рижиков, М.А. Ожеван, В.І. Головиченко and В.П. Гондюл, Київ, Центр вільної преси, 916 с.

¹⁰ Почепцов Г.Г. (1999), *Как ведутся тайные войны. Психологические операции в современном мире*, Г.Г. Почепцов, Ровенский ин-т славяноведения Киевского ин-та "Славянский ун-т" and Институт

тики провідними державами світу розглянутий у ґрунтовній монографії М.О. Пипченка¹¹) європейської інтеграції (Л.В. Губерський, Є.А. Макаренко¹², М.М. Рижков¹³); низку аналітичних доповідей Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД)^{14,15} та ін.

Принципові аспекти зовнішньої інформаційної політики України розглянуті у працях Запорожця (кризові інформаційні стратегії), О. В. Бойко, О.В. Швець, В. Рибаченка, О.М. Щурко (зовнішній імідж країни)^{16,17,18,19}, Ю.О. Горбань (інформаційні війни)²⁰. Окремі питання зовнішньої інформаційної політики України висвітлюються у численному корпусі досліджень із питань європейської інтеграції, зокрема, Ю.В. Палагнюк²¹, А.В. Баровської²², Л.О. Воронюк-Волошиної²³, М.М. Лазарука²⁴ та ін. Не менш численними є дослідження із питань національної безпеки та інформаційної безпеки України. Питання інформаційної політики порушуються у узагальнюючих працях із розвитку зовнішньої політики України²⁵.

Проте, узагальнюючих досліджень, які б відповідали наведеним вище актуальним викликам сучасного етапу розвитку зовнішньої інформаційної політики країни, бракує.

Мета статті. Таким чином, метою статті є систематизація та узагальнення досвіду формування та здійснення вітчизняної зовнішньої інформаційної політики у контексті загальнодержав-

международных отношений Киевского национального ун-та им. Тараса Шевченко, Ровно, Волинські береги, 304 с

¹¹ Пипченко Н.А. (2014), Социальные медиа в структуре внешней политики ведущих международных акторов: Монография / Н.А. Пипченко, К., Центр свободной прессы, 334 с.

¹² Інформаційна політика України: європейський контекст (2007), Л.В. Губерський, Є.С. Камінський, Є.А. Макаренко, М.А. Ожеван and О.І. Шнирков, Київ, Либідь, 2007, 360 с.

¹³ Макаренко Є.А. (2007), Європейські комунікації: політ., екон., правові, безпекові, дип., суспіл. та культ. аспекти: [кол. монографія], Є.А. Макаренко, М.А. Ожеван, М.М. Рижков, В.М. Бебик, Н.І. Білан, І.А. Валевська, С.І. Даниленко, О.Ю. Запорожець and І.А. Кисарець, *Інформаційне суспільство, політика, право*, Київ, Центр вільної преси, 535 с.

¹⁴ Дубов Д.В. (2012), Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців : аналіт. доп.. К., НІСД, 31 с.

¹⁵ Дубов Д.В. (2014), Інформаційний суверенітет у сучасному цифровому просторі: висновки для України, Д.В. Дубов, М.А. Ожеван and Нац. ін-т стратег. дослідж., Серія "Інформаційні стратегії" ; вип. 5, Київ, НІСД, 42 с.

¹⁶ Бойко О.В. (2001), Зовнішньополітичний образ України та чинники його формування в друкованих англомовних ЗМІ в умовах трансформації суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02, Бойко О.В.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. Досліджень, К., 22 с.

¹⁷ Рибаченко В. (2013), Імідж України в українському та світовому інформаційному просторі, В. Рибаченко, *Універсум*, № 5-6 (235-236), С. 122-130.

¹⁸ Швець О.В. (2006), Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03, Швець О.В., Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, К., 18 с.

¹⁹ Щурко О.М. (2010), Особливості трансформації та формування міжнародного образу України на сучасному етапі [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02, Щурко О.М., Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Львів, 19 с.

²⁰ Горбань Ю.О. (2015), Інформаційна війна проти України та засоби її ведення, Ю.О. Горбань, *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*, № 1, С. 136-141.

²¹ Палагнюк Ю.В. (2013), Механізми формування державної євроінтеграційної політики України, Ю.В. Палагнюк, *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, № 4, С. 141-146

²² Баровська А.В. (2010), Механізми реалізації державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02, Баровська А.В.; Акад. муніцип. упр., К., 20 с.

²³ Воронюк-Волошина Л.О. (2012), Державне інформаційне забезпечення європейської інтеграції України : автореф. дис ... канд. політ. наук : 23.00.04, Воронюк-Волошина Л.О, Чернівці, 20 с.

²⁴ Лазарук М.М. (2009), Особливості політики України та Польщі в інформаційній сфері у контексті європейського вибору (порівняльний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04, Лазарук М.М., Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, Чернівці, 20 с.

²⁵ Чекаленко Л.Д. (2015), Зовнішня політика України: Підручник / Л.Д. Чекаленко; [За наук. ред. ректора Дипломатичної академії України при МЗС України М.А. Кулініча, В.Г. Ціватий (Ред.), Київ, «LAT&K», 477 с.; Зімін В.С. (2012), Зовнішньополітична стратегія України в умовах сучасної динаміки цивілізаційних змін (теоретико-політологічний аналіз) : автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.01, Київ, 20 с.

вного завдання завдань захисту національної безпеки країни, а також надання наукової періодизації досліджуваного процесу.

Виклад основного матеріалу. Політика є динамічним процесом. На формування сучасного політичного становища безпосереднього впливає його попередній розвиток. Вивчення досвіду формування та здійснення політичного курсу надає можливість зрозуміти його наявні тенденції. Це стосується як короткотермінових поточних факторів впливу, так і тих, які мають більш фундаментальний характер. Часто такими факторами є поширені стереотипи мислення політичних акторів, усталені інституційні структури суспільства, системи інтересів.

Щодо зовнішньої політики України у цілому, то наразі запропоновані періодизації, як правило, відображують послідовність президентських каденцій у країні. Так, О.М. Зленко констатував наявність трьох етапів її здійснення, «пов'язаних із президентами держави – оскільки, за Конституцією, саме Президент забезпечує керівництво зовнішньополітичною діяльністю»²⁶: перший етап: 1991-1993 рр.; другий етап: 1994-2004 рр.; третій етап: 2005-2010 рр.; четвертий і п'ятий етапи: (за логікою даної періодизації) 2011-2013 рр. та із 2014 рр. по теперішній час відповідно. При цьому, усі перелічені етапи зберігають внутрішню спадкоємність загальному курсові, реагуючи на зміну зовнішніх обставин. Щодо зовнішніх обставин, провідну роль відіграє перехід від однополярного до багатополярного світів²⁷. О.О. Чалий акцентує на дії ще одного фактору – впливу відносин із Російською Федерацією²⁸. Ми вважаємо дану періодизацію надто спрощеною, у тому сенсі, що вона є зосередженою на ролі та особистості Президента України у формуванні зовнішньополітичного курсу та не достатньо враховує інші чинники впливу.

Беручи до уваги динаміку саме інформаційного забезпечення зовнішньої політики держави, її завдання, концептуальні компоненти, змістовне наповнення та активність діючих акторів, можна запропонувати таку її наступну періодизацію. Надамо загальну характеристику розвитку зовнішньої інформаційної політики України за наведеними етапами.

Етап 1 (1990-1993 рр.): Інформаційне супроводження державотворчих процесів. Загальна зовнішньополітична ситуація у 1990-1991 рр. характеризувалася докорінною перебудовою світового балансу сил, що було пов'язано із послабленням і наступним розпадом СРСР. Це супроводжувалося виникненням низки нових незалежних держав та трансформацією об'єднаної ФРН. Ключовим питанням, яке цікавило дипломатію, експертні товариства і суспільства світу, було культурно-політичне «обличчя» нових країн. Найбільшого занепокоєння викликала зовнішня та внутрішня політика оновленої Німеччини. Переструктурування балансу сил у Європі розглядалося як потенційний чинник виникнення нестабільності. Утворення країн, які володіють ядерною зброєю, але не здатні її контролювати або бажають використовувати як фактор загрози задля досягнення амбітних зовнішньополітичних цілей, дійсно стало викликом світовій політиці.

Об'єктивно, з огляду на це, Україна представляла одну із найбільших проблем. На момент 1990-1992 рр. Україна за масштабом своєї економіки, можливостями науково-технологічної сфери, за кількістю населення, за військовими можливостями, потенційно могла виступати силою, яка змінює загальний політичний баланс у регіоні. Проблемою вітчизняної зовнішньої інформаційної політики було те, що ця сила представляла собою «невідоме» в оновленому рівнянні політичного балансу. Як можна зробити висновок із висловлювань зарубіжних експертів, проблема невідомості, невизначеності у сприйнятті України була ключовою у даний історичний період, що відчувалося навіть у 10-ти річній перспективі.

У 2000 р., відповідаючи на запитання УЦПЕД, м. Едмонтс, директор Центру дослідження оборони і міжнародної безпеки (Великобританія), зазначав: «...Я б сказав, що Україна взагалі не має ніякого іміджу просто через загальну непоінформованість або необізнаність. Я і себе не вважаю винятком. Мої знання про Україну залишаються, так би мовити, вкрай рудиментарними, і те, що мені відомо, змушує мене (це моя особиста думка) вважати, що Україна досі

²⁶ Зленко А. (2010), Ми повинні проводити передбачувану і прогнозовану зовнішню політику, *Національна безпека і оборона*, № 2.С. 17-18.

²⁷ Зленко А. (2010), Ми повинні проводити передбачувану і прогнозовану зовнішню політику, *Національна безпека і оборона*, № 2.С. 17-18; Лазарук М.М. (2009), Особливості політики України та Польщі в інформаційній сфері у контексті європейського вибору (порівняльний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04, Лазарук М.М., Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, Чернівці, 20 с.

²⁸ Чалий О. (2010), Переосмислити стратегічні підвалини зовнішньої політики України, *Національна безпека і оборона*, № 2, С. 20-21.

прив'язана до старої, російсько-радянської ментальності... Спостерігається певне роздвоєння: чи дійсно Україна бажає єднання з Заходом та Європою, чи вона має намір знов об'єднатися з Російською Федерацією?»²⁹. Аналогічним чином Дж. Шерр, на той момент провідний науковий співробітник Центру дослідження конфліктів (Великобританія) констатував, що «...Нерозумно було б недооцінювати рівень непоінформованості щодо України на всіх трьох рівнях. Освічена частина громадськості розуміє, що Україна є незалежною державою, але дуже погано розуміє, що з цього практично випливає»³⁰. Ці констатації ми вважаємо за важливі та симптоматичні, адже їх автори є інформованими і компетентними представниками британської наукової школи зовнішньої політики. Кажучи про «три рівні», Дж. Шерр мав на увазі громадськість, експертне співтовариство та людей, які ухвалюють рішення. Отже, прийнявши це твердження до уваги, ми можемо казати, що дефіцит інформації про Україну був загальним, він відіграв провідну роль у виробленні певного політичного курсу щодо України.

Із такого (не)сприйняття впливали логічні висновки, які реалізовувалися у намаганнях виключити Україну із міжнародних політичних комбінацій, та нейтралізувати її можливості щодо здійснення самостійного курсу. Суспільствами і політичними елітами Заходу Україна безпідставно сприймалася як потенційно проросійська сила, до того ж, близька до російського прорадянського консерватизму. У РФ було у цей час сформовано «доктрину Караганова», спрямовану на політичну ізоляцію України із її наступною реінтеграцією у сферу впливу Росії.

Як свідчать спогади А.М. Зленка, проблема усвідомлювалася українською дипломатією. За його загальним враженням, у мисленні європейських політиків «берлінський мур» лише «змістився на Схід до кордону України». Існувала принципова відмінність у сприйнятті західно-європейськими елітами країн пострадянського табору та країн – колишніх республік СРСР, у тому числі України³¹. На рівні політичних еліт тенденція до ізоляції та “відштовхування” України у “пострадянське” коло країн із переважаючим впливом РФ могли спричинитися негласні домовленості, досягненні між М. Горбачовим та лідерами провідних країн Заходу протягом останніх років існування СРСР і підтвержені новим російським керівництвом. Утримання ситуації у РФ, і завдання трансформації РФ, були об'єктивно більш значимими для світового порядку денного у порівнянні з українською проблематикою. Укорінення відповідних стереотипів на рівні громадської думки країн Заходу являло негативну тенденцію для України і сприяло консервування такої ситуації і на більш тривалу часову перспективу.

Об'єктивним завданням вітчизняної зовнішньої інформаційної політики на етапі 1990-1992 рр. було руйнування негативних стереотипів, заснованих на безпідставних аналогіях, страхах часів Холодної війни, екстраполяції радянського досвіду і – творення нового іміджу України, який би сприймався суспільствами і політичними елітами країн Заходу.

Етап 2 (1993-1994 рр.): Інформаційна боротьба навколо питання «денуклеаризації» України. Фактичне закріплення України у колі пострадянського простору обумовлювало зміщення зовнішньополітичного дискурсу і його концентрацію на питанні «денуклеаризації» України. У інформаційних реаліях початку 1990-х рр. Росія представлялася перспективною державою, демократичною країною, що реформується. Тоді як Україна – полем невизначеності та потенційною загрозою. Ця інформаційна картина була «контр-фактовою», вона суперечила реальним фактам та тенденціям, але набувала поширення завдяки двоїстості зовнішньої політики РФ, де гнучкий прозахідний курс на ширшому міжнародному полі, який уособлювався міністром зовнішніх справ А.В. Козиревим та «урядом реформаторів» А.Т. Гайдара, поєднувався із жорсткою політикою по відношенню до пострадянських республік (група О. Руцкого, згодом міністр оборони П. Грачов, В. Черномірдин, Прімаков). Таким чином, у зовнішній політиці набувала реальності тенденція ізоляції України.

Етап 3 (1995-1999 рр.): «Імітаційна» політика, інформаційне забезпечення курсу “багатовекторності”. Політичний зсув 1994 р. відтворював у зовнішній політиці досить специфічну розстановку пріоритетів. Українська зовнішня політика переслідувала три провідні цілі підтримання «привілейованого» партнерства із РФ в інтересах зрощених із верхівкою країни бізнесо-

²⁹ Міжнародний імідж України: оцінки експертів (2000), *Національна безпека і оборона*, № 3, С. 45-52.

³⁰ Там само.

³¹ Зленко А.М. (2004), *Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен*, Харьков, Фолио, 559 с.

вих кіл, переважно, в енергетичній (газовій) сфері³²; підтримка співробітництва із міжнародними фінансовими організаціями та США, що більше відповідає визначенню «імітованого партнерства»; забезпечення певної дистанції від РФ, задля гарантування власного зовнішньополітичного маневру. У цілому вказані цілі склали зміст так званої політики «багатовекторності». Її особливістю були переважання східного, російського порядку денного, та тісна пов'язаність маневрування правлячих груп у внутрішній та зовнішній політиці.

Щодо зовнішньої інформаційної політики, таке становище передбачало виконання імітаційних, за своїм сутнісним змістом, завдань. Метою було створення зовнішнього образу демократичної країни, яка здійснює реформи – такий образ був типовим для пострадянської трансформації 1990-х рр. Особливістю ситуації, яка впливала на здійснення зовнішньої та зовнішньої інформаційної політики, була тісна пов'язаність інформаційної сфери України з Росією. Ця пов'язаність переважно мала односторонній характер – Україна залишалася частиною єдиного інформаційного простору колишнього Радянського Союзу. Об'єктивно, так становище обумовлювало пріоритет завдань внутрішньої інформаційної політики над зовнішньою; одним із ключових завдань як складової забезпечення національної безпеки країни було створення цілісного та самодостатнього національного інформаційного простору.

Чинником інституційної слабкості української зовнішньої інформаційної політики даного періоду було зменшення впливу провідної відповідальної за її здійснення інституції – Міністерства зовнішніх справ. У системі влади середини і другої половини 1990-х рр. МЗС втрачає реальні важелі впливу на вироблення зовнішньої політики. Розвиток отримує так звана «дипломатія без краваток», коли зовнішня політика країни будувалася на особистих домовленостях глав держав, а реальним центром її здійснення ставала адміністрація Президента. Зовнішньополітичний курс набував надмірної «економізації», що фактично не передбачало значимої інформаційної компоненти.

Етап 4 (2000-2004 рр.): Інформаційна політика України у час інформаційно-політичних криз. Зовнішня інформаційна політика України у даний період формувалася в умовах кризи політики «багатовекторності». Намагання правлячих в Україні олігархічних угруповань зберегти контроль над країною та продовжувати маневрувати між інтересами провідних світових гравців – США, ЄС, РФ – ставало кризовою стратегією через динамічну зміну балансу сил між ними.

Період 1999-2004 рр. для зовнішньої інформаційної політики України, як і для зовнішньої політики в цілому, характеризувався необхідністю реагування на чергу іміджевих криз, які створювалися негативними інформаційними приводами та ставили під загрозу позиції правлячих кіл України у світі. До таких криз відносяться справа зникнення та вбивства журналіста Георгія Гонгадзе (вересень-листопад 2000 р.), «касетний скандал» – оприлюднення лідером Соціалістичної партії України О. Морозом записів розмов у службовому кабінеті Президента Л.Д. Кучми (листопад-грудень 2000 р.), катастрофа авіалайнера Ту-154 авіакомпанії «Сибір» над Чорним морем (жовтень 2001 р.), «кольчужний» скандал, який стосувався нібито поставлених Україною станцій радіотехнічної розвідки «Кольчуга» в Ірак в обхід міжнародних санкцій (квітень 2002 р.).

Поєднання зовнішніх та внутрішньополітичних аспектів кризи початку 2000-х рр. об'єктивно ускладнювало завдання зовнішньої інформаційної політики. До факторів складності слід віднести такі: участь у кризі внутрішніх політичних акторів поряд із зовнішніми – криза зовнішньої політики поєднувалася із кризою влади і політичної системи; наявні фактологічні передумови кризи – інформаційні кампанії спиралися на реальні комплекси фактів, які, окремо взяті «такими як вони є» творили картину, яка однозначно дискредитувала політичне керівництво держави; конфлікт державної та громадської компонент зовнішньої інформаційної політики – офіційна дипломатія не могла дистанціюватися від осіб, які персоналізували режим та не сприймалися громадянським суспільством; неможливість однозначно позиціонувати зовнішнього опонента – як вказувалося вище, загальна зовнішньополітична ситуація у регіоні перетворила кризу влади у Україні на ситуацію, вигідну усім провідним центрам сили.

Отже, вироблення ефективної зовнішньої інформаційної стратегії відповіді було неможливим, якщо така стратегія не спиралася на політичні рішення, які мали її забезпечувати. Вищою

³² Метленко Е.А. (2013), Проблема поставок и транспортировки энергоносителей как фактор российско-украинских отношений в 1990-е гг, *Современные проблемы науки и образования*, № 1, С. 31-38.

точкою “кризового” етапу здійснення зовнішньої інформаційної політики України стала президентська кампанія 2004 р. та Помаранчева революція. За їх перебігу зберігалися вказані фактори складності у процесі вироблення зовнішньої інформаційної стратегії реагування.

Етап 5 (2005-2009 рр.): Зовнішня інформаційна політика в умовах євроатлантичного розвитку. Зовнішня політика України у даний період відзначається спробою масштабного розвороту у напрямі здійснення євроатлантичної інтеграції. Це являло собою амбітний план, метою якого було набуття членства у НАТО вже у найближчій перспективі³³. Також, зовнішньополітичний курс Ющенка передбачав відродження проекту ГУАМ у більш широкому форматі Співдружності демократичного вибору (СДВ). Цілі зовнішньої політики України користувалися цілковитою підтримкою адміністрації президента США Дж. Буша.

У аспекті інформаційної політики ці плани будувалися за схемою, обкатаною у ході європейської та євроатлантичної інтеграції країн Центральної та Східної Європи. Нагадаємо її загальні обриси. У її основі були програми інформування населення країн-претендентів щодо інституційної структури ЄС та НАТО, переваг членства у цих об'єднаннях, особливостях процесу інтеграції. Програми здійснювалися за підтримки фондів PHARE. Метою було досягнення підтримки рішення про приєднання до ЄС та НАТО на загальнонаціональних референдумах на рівні національного консенсусу, що і досягалося практично в усіх випадках³⁴.

Неважко побачити, що така інформаційна політика мала свої передумови і свої характерні риси: за змістом вона була внутрішньою інформаційною – головний акцент робився на інформуванні власного населення; вона передбачала наявний консенсус політичних еліт обох сторін інтеграції – це обумовлювало «розподіл завдань» щодо інтеграції, правлячі кола країн-кандидатів переконували власних виборців у перевагах приєднання, правлячі кола країн-учасників заспокоювали побоювання власних громадян щодо ефектів від розширення.

У рамках здійснення курсу на євроатлантичну інтеграцію певні зусилля докладалися у напрямі творення позитивного іміджу України та її зближення із країнами ЄС засобами культурної дипломатії. Слід відзначити рішення щодо спільного проведення Україною та Польщею Чемпіонату Європи із футболу 2012 року - UEFA Euro 2012. Пов'язані із ним іміджеві кампанії проводилися уже за президентської каденції В.Ф. Януковича.

У даний період Україна уперше зіштовхнулася із відкритим опором із боку РФ, який здійснювався оновленим арсеналом засобів (до попереднього ми відносимо економічний тиск, експлуатацію прорадянських настроїв (у тому числі і перш за все - засобами інформаційної політики), практику особистих домовленостей «у верхах»). РФ провадить інформаційні кампанії та вибудовує громадську дипломатію на основі доктрини «слов'янської єдності»³⁵, у 2007 р. у полє суспільного дискурсу вводиться поняття «русского мира»³⁶.

Етап 6 (2010-2013 рр.): Забезпечення позаблокового курсу. Зовнішня політика даного періоду відзначилася поверненням до практики політичного маневрування із поєднаним внутрішнім та зовнішнім порядком денним, характерним для так званого «багатовекторного» курсу 1990-х рр. Її реальною ціллю, як й у той період, було забезпечення “свободи рук” у внутрішній та зовнішній політиці задля ствердження авторитарного олігархічного правління. Відмінність полягала у змінній розстановці зовнішньополітичних сил, а саме – специфіку ситуації обумовлювали наростання кризових тенденцій у європейському інтеграційному проекті, а також внутрішня політична консолідація РФ із її переходом до агресивного курсу, спрямованого на “реін-

³³ Нова зовнішня політика для нової України. / В. Чалий, О. Сушко and М. Пашков // Національна безпека і оборона. – 2004. – № 9 (57). – С. 2-12

³⁴ Державна інформаційна політика у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції: (Аналітична доповідь) (2008), У. і. О. Разумкова, *Національна безпека і оборона*, № 1(95), С. 2-29; Дубас О.П. (2004), Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз: дис... канд. політ. наук: 23.00.02, Дубас О.П., Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, К., 235 арк.

³⁵ Проблемы и перспективы сотрудничества Украины и России: (Аналитический доклад) (2006), У. і. О. Разумков, *Національна безпека і оборона*, № 5 (77), С. 3-38; Палагнюк Ю.В. (2013), Механізми формування державної євроінтеграційної політики України, Ю.В. Палагнюк, *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, № 4, С. 141-146.

³⁶ Зевелев И.А. (2014), Границы русского мира: Трансформация национальной идентичности и новая внешнеполитическая доктрина России, И.А. Зевелев, *Россия в глобальной политике*, № 2 (Date), режим доступу: <http://globalaffairs.ru/number/Granitsy-russkogo-mira--16582>

теграцію” пострадянського простору. Отже, простір для маневру національної зовнішньої політики був набагато обмеженішим, ніж у 1990-ті рр., а питання про вибір альтернативних інтеграційних проектів – набагато жорсткішим. У 2010-2013 рр. тодішні правлячі кола України здійснювали курс на досягнення реальної позаблоковості, політичного нейтралітету з економічною інтеграцією в обидва проекти одночасно.

Це актуалізувало ті ж проблеми зовнішньої інформаційної політики, що і на попередньому етапі. Так, за гіпотетичного укладання Україною угоди про Асоціацію з ЄС у 2013 р., уряд В.Ф. Януковича неминуче мав зіштовхнутися із активною протидією її ратифікації з боку російської дипломатії, яка здійснювала послідовну політику протидії зближенню України та ЄС. Використання риторики євроскептицизму, експлуатація негативного образу України, економічний шантаж та задіювання зв’язків у політичних колах країн ЄС активно використовувалися би РФ за будь-якого розвитку подій, що створювало загрозу повторення невдачі на Будапештському саміті 2008 р.

Етап 7 (2014-2016 рр.): Опір інформаційній агресії. Умови здійснення зовнішньої інформаційної політики у поточний період із суто формальної точки зору можна розглядати як радикально відмінні від попередніх етапів. Сутністю нового етапу є ведення так званої «гібридної війни», яку РФ розв’язала проти України практично відразу реагуючі на революційні події зими 2013-2014 рр. Інтегральною частиною «гібридної війни» є інформаційна агресія, яка ведеться у відповідності до концепції «інформаційних війн». Основним завданням, яку виконує «гібридний» формат конфлікту, є утримання військового протистояння на «допороговому» рівні, що надає можливість країні-агресору вести воєнні дії, але запобігає офіційному визнанню стану війни, і, отже, відповідній реакції міжнародного співтовариства («доктрина Герасимова»³⁷).

Як можна побачити, у конфлікті такого роду інформаційна політика має не стільки допоміжний характер, скільки набуває ваги одного з провідних напрямів. Завданням зовнішньої інформаційної політики країни-агресора є створення такої інформаційної картини подій, яка приховує її воєнну участь у конфлікті. У випадку із Україною це є маскування під вигляд “громадянського конфлікту” військових операцій сил спеціального призначення, а потім і регулярних збройних сил РФ на території України. Іншим завданням є деморалізація українського суспільства, позбавлення його волі до опору, дискредитація національного військово-політичного керівництва як організуючого центру опору агресії. Цілі зовнішньої інформаційної компоненти «гібридної» агресії не суперечать базовим, стратегічним цілям російської зовнішньої політики щодо України, які є продовженням та розвитком «доктрини Караганова». Кінцеву мету РФ у «гібридному конфлікті», який було розпочато у 2016 р., можна реконструювати наступним ланцюгом взаємопов’язаних цілей - «легітимізація картини громадянського конфлікту в Україні → досягнення політичної ізоляції України та позбавлення її зовнішньої підтримки → проведення «внутрішньо українського» «врегулювання», наслідком якого має бути побудова такої політичної системи країни, яка робить її залежною від РФ та позбавляє можливостей для самостійного розвитку. Цю послідовність цілей можна визначити як «політичний план» РФ, який реалізується у ході «гібридного» конфлікту. Дії українського уряду щодо розвитку зовнішньої інформаційної політики у цей час визначаються головним чином необхідністю реагувати на «гібридну» агресію із боку РФ. Вони диктуються необхідністю запобігти реалізації її «політичного плану».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз формування та здійснення зовнішньої інформаційної політики України як інструменту захисту національних інтересів країни дозволяє виокремити наступні її риси:

- інституційну слабкість, обумовлену слабкістю МЗС як центру вироблення зовнішньополітичного курсу країни, що, у свою чергу, є наслідком інституційної слабкості держави, політика якої визначалася не національними інтересами, а балансом впливу політико-бізнесових угруповань;
- відсутністю заснованої на національних інтересах зовнішньополітичної стратегії, яка могла би бути визначена як самостійна, на противагу «реактивним» стратегіям, зумовленим

³⁷ Герасимов В. (2013), Ценность науки в предвидении, В. Герасимов, *ВПК: Военно-промышленный курьер: (Общероссийская еженедельная газета)*, 27 февраля 2013 г., режим доступу: <http://vprk-news.ru/articles/14632>; Горбулін В.П. (2014), "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу, В.П. Горбулін, *Стратегічні пріоритети*, № 4 (33), С. 5-12.

реакцією на зовнішні чинники;

- не сформованість базового рівня, який забезпечує провадження зовнішньої інформаційної політики, як інструменту впливу на зовнішнє оточення – зокрема, створення сприятливого зовнішньополітичного іміджу країни та каналів поширення інформаційного впливу.

Вирішення вказаних проблем є першочерговим завданням розвитку зовнішньої інформаційної політики України. На модулювання життєздатних концепцій зовнішньої політики України, їх теоретичне обґрунтування, практичні рекомендації та прогнозування результатів мають бути спрямовані подальші дослідження у цій сфері.

Список джерел:

1. Баровська А.В., (2010), Механізми реалізації державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Баровська А.В.; Акад. муніцип. упр., Київ, 20 с.
2. Білорус О.Г. (2003), Економічна система глобалізму, О.Г. Білорус (Редю), Київ, КНЕУ, 360 с.
3. Бойко О.В. (2001), Зовнішньополітичний образ України та чинники його формування в друкованих англійських ЗМІ в умовах трансформації суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02, Бойко О.В.; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень, Київ, 22 с.
4. Воронюк-Волошина Л.О. (2012), Державне інформаційне забезпечення європейської інтеграції України : автореф. дис ... канд. політ. наук : 23.00.04, Воронюк-Волошина Л.О.; Чернівці, 20 с.
5. Герасимов В. (2013), Ценность науки в предвидении, В. Герасимов, *ВПК: Военно-промышленный курьер: (Общероссийская еженедельная газета)*, 27 февраля 2013 г., режим доступу: <http://vprk-news.ru/articles/14632>
6. Горбань Ю.О. (2015), Інформаційна війна проти України та засоби її ведення, Ю.О. Горбань, *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, № 1, С. 136-141.
7. Горбулін В.П. (2014), "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу, В.П. Горбулін, *Стратегічні пріоритети*, № 4 (33), С. 5-12.
8. Державна інформаційна політика у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції: (Аналітична доповідь), (2008), У.О. Разумкова, *Національна безпека і оборона*, № 1(95), С. 2-29.
9. Дубас О.П. (2004), Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дубас О.П., Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, Київ, 235 арк.
10. Дубов Д.В. (2012), Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців: аналіт. доп., Київ, НІСД, 31 с.
11. Дубов Д.В. (2014), Інформаційний суверенітет у сучасному цифровому просторі: висновки для України, Д.В. Дубов, М.А. Ожеван and Нац. ін-т стратег. дослідж, Київ, НІСД, Серія "Інформаційні стратегії", вип. 5, 42 с.
12. Зевелев И.А. (2014), Границы русского мира: Трансформация национальной идентичности и новая внешнеполитическая доктрина России, *Россия в глобальной политике*, № 2, режим доступу: <http://globalaffairs.ru/number/Granitsy-russkogo-mira--16582>
13. Зернецька О.В. (1999), Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини, Київ, Освіта, 351 с.
14. Зімін В.С. (2012), Зовнішньополітична стратегія України в умовах сучасної динаміки цивілізаційних змін (теоретико-політологічний аналіз): автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.01, Київ, 20 с.
15. Зленко А. (2010), Ми повинні проводити передбачувану і прогнозовану зовнішню політику, *Національна безпека і оборона*, № 2.С. 17-18.
16. Зленко А.М. (2004), Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен, Харьков, Фолио, 559 с.
17. Інформаційна політика України: європейський контекст (2007), Л.В. Губерський, Є.Є. Камінський, Є.А. Макаренко, М.А. Ожеван and О.І. Шнирков, Київ, Либідь, 2007, 360 с.

18. Лазарук М.М. (2009), Особливості політики України та Польщі в інформаційній сфері у контексті європейського вибору (порівняльний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04, Лазарук М.М., Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, Чернівці, 20 с.
19. Макаренко Є.А. (2002), Міжнародні інформаційні відносини: Монографія, Є.А. Макаренко (Ред.), Київ, Наша культура і наука, 452 с.
20. Макаренко Є.А. (2007), Європейські комунікації: політ., екон., правові, безпекові, дип., суспіл. та культ. аспекти: [кол. монографія], Є.А. Макаренко, М.А. Ожеван, М.М. Рижков, В.М. Бебик, Н.І. Білан, І.А. Валецька, С.І. Даниленко, О.Ю. Запорожець and І.А. Кисарець, *Інформаційне суспільство, політика, право*, Київ, Центр вільної преси, 535 с.
21. Метленко Е.А. (2013), Проблема поставок и транспортировки энергоносителей как фактор российско-украинских отношений в 1990-е гг., *Современные проблемы науки и образования*, № 1, С. 31-38.
22. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози (2006), Є.А. Макаренко, М.М. Рижков, М.А. Ожеван, В.І. Головченко and В.П. Гондюл, Київ, Центр вільної преси, 916 с.
23. Міжнародний імідж України: оцінки експертів (2000), *Національна безпека і оборона*, № 3, С. 45-52.
24. Нова зовнішня політика для нової України / В. Чалий, О. Сушко and М. Пашков // *Національна безпека і оборона*. – 2004. – № 9 (57). – С. 2-12.
25. Палагнюк Ю.В. (2013), Механізми формування державної євроінтеграційної політики України, Ю.В. Палагнюк, *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, № 4, С. 141-146.
26. Пипченко Н.А. (2014), Социальные медиа в структуре внешней политики ведущих международных акторов: Монография / Н.А. Пипченко, К., Центр свободной прессы, 334 с.
27. Почепцов Г.Г. (1999), Как ведутся тайные войны. Психологические операции в современном мире, Г.Г. Почепцов, Ровенский ин-т славяноведения Киевского ин-та "Славянский ун-т" and Інститут міжнародних відносин Київського національного ун-та ім. Тараса Шевченка, Ровно, Волинські обереги, 304 с.
28. Почепцов Г.Г. (1999), Теорія комунікації, Г.Г. Почепцов and К., у.-т. і. Т. Шевченка, 2-е вид., доп., К., Видавничий центр "Київський ун-т", 307 с.
29. Проблемы и перспективы сотрудничества Украины и России: (Аналитический доклад) (2006), У. і. О. Разумков, *Національна безпека і оборона*, № 5 (77), С. 3-38.
30. Рибаченко В. (2013), Імідж України в українському та світовому інформаційному просторі, В. Рибаченко, *Універсум*, № 5-6 (235-236), С. 122-130.
31. Різун В.В. (2008), Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 "журналістика та інформація", В.В. Різун, К., Просвіта, 260 с.
32. Чалий О. (2010), Переосмислити стратегічні підвалини зовнішньої політики України, *Національна безпека і оборона*, № 2, С. 20-21.
33. Чекаленко Л.Д. (2015), Зовнішня політика України: Підручник / Л.Д. Чекаленко; [За наук. ред. ректора Дипломатичної академії України при МЗС України М.А. Кулініча, В.Г. Циватий (Ред.), Київ, «LAT&K», 477 с.
34. Швець О.В. (2006), Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03, Швець О.В., Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, К., 18 с.
35. Щурко О.М. (2010), Особливості трансформації та формування міжнародного образу України на сучасному етапі [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02, Щурко О.М., Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Львів, 19 с.
36. Luttwak E. (2009), *The grand strategy of the Byzantine Empire*, E. Luttwak, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 498 p.

References

1. Barovs'ka A.V. (2010), *Mekhanizmy realizatsiyi derzhavnoyi informatsiyanoi polityky u sferi yevropeys'koyi intehratsiyi: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.*: 25.00.02, Barovs'ka A.V.; Akad. munitsip. upr., K., 20 s.
2. Bilorus O.H. (2003), *Ekonomichna systema hlobalizmu*, O.H. Bilorus, K., KNEU, 360 s.

3. Boyko O.V. (2001), Zovnishn'opolitychnyy obraz Ukrayiny ta chynnyky yoho formuvannya v drukovanykh anhlomovnykh ZMI v umovakh transformatsiyi suspil'stva: Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.02, Boyko O.V., NAN Ukrayiny, In-t polit. i etnonats. doslidzhen', K., 22 s.
4. Voronyuk-Voloshyna L.O. (2012), Derzhavne informatsiyne zabezpechennya yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny : avtoref. dys ... kand. polit. nauk: 23.00.04, Voronyuk-Voloshyna L.O.; Chernivtsi, 20 s.
5. Herasymov V. (2013), Tsennost' nauky v predvydenyy, V. Herasymov, VPK: *Voennopromishlennyi kur'er: (Obshcherossyyskaya ezhenedel'naya hazeta)*, 27 fevralya 2013 h., rezhym dostupu: <http://vpk-news.ru/articles/14632>
6. Horban' Yu.O. (2015), Informatsiyana viyna proty Ukrayiny ta zasoby yiyi vedennya, Yu.O. Horban', *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny*, 2015, №1, S. 136-141.
7. Horbulin V.P. (2014), "Hibrydna viyna" yak klyuchovyy instrument rosiys'koyi heostrategiyi revanshu, V.P. Horbulin, *Stratehichni priorytety*, № 4 (33), S. 5-12.
8. Derzhavna informatsiyana polityka u sferi yevropeys'koyi i yevroatlantychnoyi intehratsiyi: (Analitychna dopovid') (2008), U. i. O. Razumkova, *Natsional'na bezpeka i oborona*, № 1(95), S. 2-29.
9. Dubas O.P. (2004), Informatsiyyny rozvytok suchasnoyi Ukrayiny u svitovomu konteksti: politolohichnyy analiz : dys... kand. polit. nauk: 23.00.02, Dubas O. P.; In-t polit. i etnonats. doslidzh. NAN Ukrayiny, K., 235 ark.
10. Dubov D.V.(2012), Maybutnye kiberprostoru ta natsional'ni interesy Ukrayiny: novi mizhnarodni initsiatyvy providnykh heopolitychnykh hravtsiv : analit. dop., K., NISD, 31 s.
11. Dubov D.V. (2014), Informatsiyyny suverenitet u suchasnomu tsyfrovomu prostori: vysnovky dlya Ukrayiny, D.V. Dubov, M.A. Ozhevan and Nats. in-t strateh. Doslidzh, Seriya "Informatsiyni stratehiyi" ; vyp. 5, Kyiv NISD, 42 s.
12. Zevelev Y.A. (2014), Hranysi russkoho myra: Transformatsyya natsyonal'noy ydentychnosti y novaya vneshnepolytycheskaya doktryna Rossyy, Y.A. Zevelev, *Rossyya v hlobal'noy polytyke*, № 2 (Date), rezhym dostupu: <http://globalaffairs.ru/number/Granitsy-russkogo-mira--16582>
13. Zernets'ka O.V. (1999), Hlobal'nyy rozvytok system masovoyi komunikatsiyi i mizhnarodni vidnosyny, O.V. Zernets'ka, K., Osvita, 351 s.
14. Zimin V.S. (2012), Zovnishn'opolitychna stratehiya Ukrayiny v umovakh suchasnoyi dynamiky tsyvilizatsiynykh zmin (teoretyko-politolohichnyy analiz) : avtoref. dys ... kand. polit. nauk: 23.00.01, Zimin V.S.; Kyiv, 20 s.
15. Zlenko A. (2010), My povynni provodyty peredbachuvanu i prohnozovanu zovnishnyu polityku Natsional'na bezpeka i oborona, № 2, S. 17-18.
16. Zlenko A.M. Dyplomatyya y polytyka. Ukrayna v protsesse dynamychnykh heopolytycheskykh peremen, A.M. Zlenko; Khudozh.-oformyately B. F. Bublyk and V. A. Murlykyn, Khar'kov, Folyo, 559 s.
17. Informatsiyana polityka Ukrayiny: yevropeys'kyy kontekst, L.V. Hubers'kyy, Ye. Ye. Kamins'kyy, Ye. A. Makarenko, M. A. Ozhevan and O. I. Shnyrkov, K., Lybid', 360 c.
18. Lazaruk M.M. (2009), Osoblyvosti polityky Ukrayiny ta Pol'shchi v informatsiyniy sferi u konteksti yevropeys'koho vyboru (porivnyal'nyy aspekt): avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04, Lazaruk M. M.; Cherniv. nats. un-t im. Yu.Fed'kovicha, Chernivtsi, 20 s.
19. Makarenko Ye.A. (2002), Mizhnarodni informatsiyni vidnosyny: Monohrafiya, Ye. A. Makarenko, K., Nasha kul'tura i nauka, 452 s.
20. Makarenko Ye.A. (2007), Yevropeys'ki komunikatsiyi : polit., ekon., pravovi, bezpekovi, dyp., suspil. ta kul't. aspekty: [kol. monohrafiya], Ye.A. Makarenko, M.A. Ozhevan, M.M. Ryzhkov, V.M. Bebyk, N.I. Bilan, I.A. Valevs'ka, S.I. Danylenko, O.Yu. Zaporozhets' and I.A. Kysarets', *Informatsiyne suspil'stvo, polityka, pravo*, K., Tsent vil'noyi presy, 535 s.
21. Metlenko E.A. (2013), Problema postavok y transportyrovky enerhonosyteley kak faktor rossiysko-ukraynyskykh otnoshenyy v 1990-e hh., E.A. Metlenko, *Sovremennyye problemi nauky y obrazovannya*, № 1, S. 31-38.
22. Mizhnarodna informatsiyana bezpeka: suchasni vyklyky ta zahrozy (2006), Ye.A. Makarenko, M.M. Ryzhkov, M.A. Ozhevan, V.I. Holovchenko and V.P. Hondyul, K., Tsent vil'noyi presy, 916 s.

23. Mizhnarodnyy imidzh Ukrainy: otsinky ekspertiv (2000), *Natsional'na bezpeka i oborona*, № 3, S. 45-52.
24. Nova zovnishnya polityka dlya novoyi Ukrainy (2004), V. Chalyy, O. Sushko and M. Pashkov, *Natsional'na bezpeka i oborona*, № 9 (57), S. 2-12.
25. Palahnyuk Yu.V. (2013), Mekhanizmy formuvannya derzhavnoyi yevrointehratsiynoyi polityky Ukrainy, Yu.V. Palahnyuk, *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, № 4, S. 141-146.
26. Pypchenko N.A. (2014), Sotsyal'nie medya v strukture vneshney polytyky vedushchyykh mezhdunarodnykh aktorov : Monohrafiya, N.A. Pypchenko, K., Tsentr svobodnoy pressy, 334 s.
27. Pocheptsov H.H. (1999), Kak vedut-sya taupnye voyny. Psykholohicheskiye operatsyy v sovremennom myre, H.H. Pocheptsov, Rovenskyy un-t slavyanovedeniya Kyevsokho un-ta "Slavyanskyy un-t" and Ynstytut mezhdunarodnykh otnosheniy Kyevsokho natsyonal'noho un-ta ym. Tarasa Shevchenko, Rovno Volyns'ki oberehy, 304 s.
28. Pocheptsov H.H. (1999), Teoriya komunikatsiyi, H.H. Pocheptsov and K. u.-t. i. T. Shevchenka, 2-e vyd., dop., K., Vydavnychyy tsentr "Kyivskyy un-t", 307 s.
29. Problemi y perspektyvi sotrudnychestva Ukraini y Rossyy: (Analytycheskyy doklad), (2006), *Natsional'na bezpeka i oborona*, № 5 (77), S. 3-38.
30. Rybachenko V. (2013), Imidzh Ukrainy v ukrayins'komu ta svitovomu informatsiynomu prostori, V. Rybachenko, *Universum*, № 5-6 (235-236), S. 122-130.
31. Rizun V.V. (2008), Teoriya masovoyi komunikatsiyi : pidruch. dlya stud. haluzi 0303 "zhurnalistyka ta informatsiya", V.V. Rizun, K., Prosvita, 260 s.
32. Chalyy O. (2010), Pereosmyslyty stratehichni pidvalyny zovnishn'oyi polityky Ukrainy, *Natsional'na bezpeka i oborona*, № 2, S. 20-21.
33. Chekalenko L.D. (2015), Zovnishnya polityka Ukrainy: Pidruchnyk / L. D. Chekalenko; [Za nauk. red. rektora Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy pry MZS Ukrainy M.A. Kulinicha, Vidp. red. Pershyy prorektor DAU pry MZS Ukrainy V.H. Tsivatyy], Kyiv, «LAT&K», 477 s.
34. Shvets' O.V. (2006), Formuvannya politychnoho imidzhu Ukrainy v mizhnarodnomu informatsiynomu prostori: Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.03, Shvets' O.V., Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, K., 18 s.
35. Shchurko O.M. (2010) Osoblyvosti transformatsiyi ta formuvannya mizhnarodnoho obrazu Ukrainy na suchasnomu etapi [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02, Shchurko O.M., L'viv. nats. un-t im. I. Franka, L'viv, 2010, 19 s.
36. Luttwak E. (2009), The grand strategy of the Byzantine Empire, E. Luttwak, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 498 p.